

Moderna
arhivistika

Časopis arhivske teorije in prakse
Journal of Archival Theory and Practice

Letnik 5 (2022), št. 2 / Year 5 (2022), No. 2

Maribor, 2022

Prejeto / Received: 31. 08. 2022

1.02 Pegledni znanstveni članek

1.02 Review article

<https://doi.org/10.54356/MA/2022/OITV9109>

ARHIVSKO GRADIVO ZA PREUČEVANJE KOROŠKEGA PROBLEMA PO PRVI SVETOVNI VOJNI V THE NATIONAL ARCHIVES V LONDONU

Red. prof. dr. Gorazd BAJC

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Slovenija

gorazd.bajc@um.si

Asist. Janez OSOJNIK

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Slovenija

janez.osojnik1@um.si

Izvleček:

Cilj prispevka je prikazati problematiko arhivskega gradiva, ki ga Britanski državni arhiv (The National Archives) v Londonu hrani o preučevanju dogajanja na južnem delu dežele Koroške po prvi svetovni vojni, in sicer od konca vojne do izvedbe koroškega plebiscita 10. oktobra 1920. Avtorja podajata kratek opis zgoraj navedenega dogajanja, nato pa predstavita arhivske fonde in enote, uporabne pri raziskavi koroškega vprašanja. Ugotavljata, da je arhivskega gradiva precej in da je zelo dobro ohranjeno.

Ključne besede:

The National Archives, Koroška, koroški plebiscit, 1918–1920

Abstract:

Archival Records at the National Archives, London, for the Study of the Carinthian Question after the First World War

The aim of the article is to present archival records held by The National Archives in London on the study of events in the southern part of Carinthia after World War I, from the end of the war up to the Carinthian plebiscite on October, 10, 1920. The authors first briefly describe the above-mentioned developments, and then present archival fonds and units useful for the research of the Carinthian question. They noted that there is a considerable amount of archival records and that they are very well preserved.

Key words:

The National Archives, Carinthia, Carinthian plebiscite, 1918–1920

1 Uvod – pogled t. i. tretje strani¹

Preučevanja določene zgodovinske tematike se je možno lotiti z več različnih zornih kotov. V primeru obravnave bojov za južni del Koroške po prvi svetovni vojni, ki jih je končal izvedeni plebiscit 10. oktobra 1920, ponuja enega od možnih raziskovalnih perspektiv pogled t. i. tretje strani, tiste, ki v dogajanje na terenu ni bila neposredno vpletena oziroma na katero odločitve niso močno vplivale. Pogled Velike Britanije, takratne velesile in obenem ene ključnih oblikovalk versajskega sistema, se zdi na tem mestu primeren in nujno potreben.

Ključne odločitve – tudi glede problematike razmejitev med evropskimi državami po prvi svetovni vojni – so se sprejemale na pariški mirovni konferenci. Dogajanje neposredno na terenu, v našem primeru na obmejnem pasu med Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevino SHS) in Republiko Nemško Avstrijo, je bilo v primerjavi z drugimi odprtimi vprašanji na globalnem nivoju nekoliko manjšega pomena. Kljub temu obstaja za preučevanje pogleda Velike Britanije na dogajanje na Koroškem v obdobju 1918–1920 kar veliko arhivskega gradiva, ki ga hrani Britanski državni arhiv (*The National Archives* – TNA) v londonski četrti Kew. V prispevku avtorja najprej na kratko orišeta ključne faze reševanja vprašanje razdelitve Koroške med dve državi, nato pa predstavi, kaj nam o njih povedo arhivski viri v TNA.

2 Koroški plebiscit

Po koncu prve svetovne vojne in razpadu Avstro-Ogrske, katere nadaljnji obstoj vsaj od druge polovice leta 1918 nista več podpirali britanska in francoska politika (Pavlovič, 2015, str. 288–295, 337–342, 346–353; Bajc in Osojnik, 2019, str. 473–475), se je slovensko ozemlje znašlo v novih državnih okvirih. Večina slovenskega ozemlja je prešla v novonastalo tvorbo z imenom Država Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS), ki se je po dobrem mesecu obstoja združila s Kraljevino Srbijo in Črno goro v Kraljevino SHS (npr. Perovšek, 2019, str. 370). Slednja je imela nerešeno vprašanje svojih meja s šestimi sosednjimi državami, torej vsemi razen z Grčijo (Sharp, 2008, str. 145; Tasić, 2009, str. 68). Med temi je bilo odprto vprašanje razmejitve med Kraljevino SHS in Republiko Nemško Avstrijo. V sklop tega je sodilo med drugim prizadevanje po pridobitvi južnega dela dežele Koroške. Reševanje problema se je odvijalo na dveh ravneh: neposredno na terenu v obliki vojaških bojov in v okviru diplomatskih pogajanj na mirovni konferenci v Parizu.

Prva faza vojaških bojov se je začela že nekaj dni pred formalnim koncem prve svetovne vojne. Potekala je med začetkom novembra 1918 in 14. januarjem 1919. Čeprav so bile v avstrijski državi kot tudi Kraljevini SHS že vzpostavljene centralne oblasti in potrebne oblastne strukture, med drugim vojaške, so imeli v prvi fazi bojov glavno besedo prostovoljci (v bistvu je šlo za paravojaške enote), ki so se sami angažirali za odhod v boj. Slovenska stran² je imela do polovice decembra 1918 na bojišču uspehe. Na nekaterih mestih je prodrla tudi severno od reke Drave. 14. decembra se je z avstrijskim uspehom pri Grabštajnu vojna sreča obrnila. Protiofenziva avstrijske strani je trajala do sklenitve premirja 14. januarja 1919. Kljub provokacijam obeh strani ob s premirjem določeni demarkacijski črti do večjih spopadov ni prišlo vse do 29. aprila, ko je slovenska stran sprožila ofenzivo, a je bila po dobrem tednu močno poražena.

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Slovenska identiteta in kulturna zavest v jezikovno in etnično stičnih prostorih v preteklosti in sedanjosti* (št. P6-0372), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

² V tej fazi bojov še ne moremo govoriti o jugoslovanski strani, saj je bila večina prostovoljcev slovenske narodnosti, po drugi strani so tudi angažma za bojevanje vodili slovenski akterji, ne jugoslovanski.

Avstrijska stran je namreč prodrla precej južneje od demarkacijske linije, do črte Jezersko–Libeliče. 28. maja je južna stran tretjič sprožila ofenzivo. Tokrat je v njej sodelovala redna jugoslovanska vojska, ki je hitro porazila nasprotnike. 3. junija je zasedla Velikovec, tri dni kasneje pa Celovec. Na pritisk antantnih velesil se je morala jugoslovanska vojska iz Celovca, kot tudi ostalega ozemlja severnejše plebiscitne cone B (Celovško kotlino so do takrat na pariški mirovni konferenci že razdelili v dve coni), umakniti 28. julija 1919 (Ude, 1970).

Na mirovni konferenci v Parizu, na kateri se je risal zemljevid povojne Evrope (o konferenci npr. MacMillan, 2003; Sharp, 2008; Smith, 2018; Repe, 2019, str. 501–505; Griesser-Pečar, 2020), je bila do takrat že sprejeta odločitev, kako bo potekala meja med jugoslovansko in avstrijsko državo. Celovško kotlino so velesile dojemale kot narodnostno mešano območje, a so prednost dajale geografskim in gospodarskim vidikom. Kotlino so tako dojemali kot geografsko sklenjeno območje, ki je bilo gospodarsko bolj navezano na prostor severno od nje. Takšna drža je vidna v prvem poročilu (6. aprila 1919) Komisije za študij teritorialnih vprašanj, ki se je ukvarjala z določanjem mej Romunije in Kraljevine SHS. V tem poročilu so britanski, francoski in ameriški člani komisije mejo potegnili po Karavankah, dopuščali pa so možnost, da bi tamkajšnje prebivalstvo protestiralo proti tej odločitvi, s čimer so nakazali možnost plebiscita (Osojnik, Bajc in Matjašič Friš, 2020, str. 544–545). Italijanski člani komisije ljudskega glasovanja niso omenjali (o zelo pomembni vlogi Italije pri reševanju koroškega problema npr. Fräss Ehrfeld, 1970; Bajc et al., 2020). Na dojetje in reševanje problema razmejitve Celovške kotline s strani velesil so precej vplivale ugotovitve ameriške misije (npr. Fräss Ehrfeld, 1975; Rahten, 2019, str. 786–805) pod vodstvom polkovnika Shermana Milesa, ki je konec januarja in v začetku februarja 1919 na terenu preučevala tamkajšnje geografske, gospodarske in narodnostne dejavnike. Glede na to, da je bil prednostni cilj misije preučitev razporeditve koroškega prebivalstva tudi glede problematike razmejitve, se je v sklopu svojega dela srečevala z lokalnim prebivalstvom in jih spraševala po mnenju. Iz poročil misije je, kot je že ugotovil zaslužni kanadski profesor modernih jezikov in kulturnih študij Tom Priestly, razvidno favoriziranje Republike Nemške Avstrije (Priestly, 2005). Tudi Britanci so imeli svoje poročilo o razporeditvi koroškega prebivalstva o njihovi prihodnosti. Sestavil ga je major Harold William Vazeille Temperley. Ugotavljal je, da si večina prebivalstva želi t. i. *status quo*, ki je bil sicer preslabo definiran, a je nakazoval na ohranitev celovitosti Koroške, verjetneje v sklopu Republike Nemške Avstrije, a ne definitivno. Je pa Temperley ocenil študijo Milesove komisije kot verjetno najboljšo, kar jih bo možno dobiti (Osojnik, Bajc in Matjašič Friš, 2020, str. 533–534).

Odločilen pospešek je reševanje problema razmejitve na Koroškem dobilo v prvi polovici maja 1919. Osmega v mesecu je namreč britanski premier David Lloyd George opozoril na seji Sveta štirih, takrat najvišjega organa mirovne konference, da bi bilo dobro določiti meje avstrijske države. Isti organ je štiri dni zatem konkretnije govoril o avstrijsko-jugoslovanskem vprašanju meje, ob tej priložnosti pa prvič omenil možno izvedbo plebiscita. Jugoslovanska delegacija na mirovni konferenci (o njej npr. Lederer, 1963; Mitrović, 1969) idejo izvedbe ljudskega glasovanja sprva ni podpirala, zlasti zato, ker bi se po prvotnem načrtu vršilo glasovanje v celotni Celovški kotlini. Slednjo so kasneje razdelili v dve coni. Pri tej odločitvi kot tudi nasploh odločitvi za plebiscit je imel ključno besedo ameriški predsednik Thomas Woodrow Wilson. Izvedba ljudskega glasovanja je bila dokončno potrjena s podpisom senžermenske mirovne pogodbe 10. septembra 1919. V njej so bile določene smernice izvedbe plebiscita (Grafenauer, 1970, str. 295–375). Ozemlje južnega dela Koroške ni bilo edino v Evropi, na katerem je bila v prvih letih po koncu prve svetovne vojne izvedena ta oblika ljudskega glasovanja. Plebisciti so bili izvedeni še na območju Schleswiga, Vzhodne Prusije, Zgornje Šlezije in v mestu Šopron ter njegovem zaledju (Wambaugh, 1933; Osojnik in Maver, 2021). Velja

še omeniti, da so v Parizu resno razpravljali o možnosti, da bi izvedli plebiscit tudi za območje Maribora in okolice; za to se je zavzemala zlasti Italija (ki je predvsem zaradi želje po direktnih železniških povezavah med Trstom in Avstrijo podpirala avstrijsko stran: Bajc et al., 2020, str. 718–719, 723, 732–733, 735–736, 740–742), a do glasovanja na tem prostoru naposled ni prišlo (Rahten, 2020a, str. 330–336; Friš, Jenuš in Šela, 2020, str. 131–132).

Izvedbo glasovanja je organizirala Medzavezniška plebiscitna komisija (npr. Friš, Osojnik in Bajc, 2018; Rahten, 2020a, str. 385–402), ki se je v Celovcu, kjer je bil njen sedež, prvič sestala 21. julija 1920 (pet dni prej je senžermenska mirovna pogodba stopila v veljavo). Sestavljalo jo je pet članov, predsedoval pa ji je Britanec Sydney Capel Peck. Imela je pomembno besedo pri upravi Celovške kotline od svojega prihoda do izvedbe plebiscita. Slovenska in jugoslovanska stran sta jo večkrat obtoževali, da je bila s sprejetimi odločitvami precej bolj naklonjena Republiki Avstriji (npr. Bajc et al., 2020, str. 742–743), čeprav bi zoper to lahko navedli, da njene naloge niso bile povsem točno določene s senžermensko pogodbo. Interpretacija njenih pooblastil je zato bila nekoliko širša. Plebiscitna komisija je svojo glavno nalogo uspešno izvedla. Tako je 10. oktobra 1920 potekal plebiscit v coni A. Rezultati so bili znani tri dni kasneje. Dobrih 59 % glasov je dobila Avstrija, skoraj 41 % pa Kraljevina SHS (Tomšič, 1970, str. 379, 383; Barker, 1984, str. 165), kar je pomenilo, da je celotno plebiscitno območje pripadlo prvi. Porazena stran se je z rezultatom težko soočila in tako je jugoslovanska vojska v noči s 13. na 14. oktober vdrla v cono A, a se je morala zaradi pritiska mednarodne diplomacije iz nje umakniti do 23. oktobra, ko je upravo ozemlja v svoje roke znova prevzela plebiscitna komisija, pri tem pa se je naslonila na pomoč nekaterih jugoslovanskih uradnikov, ki so jih kmalu začeli zamenjevati avstrijski. Svoje delo je komisija zaključila 18. novembra, ko je predala upravo cone A Avstriji (Friš, Osojnik in Bajc, 2018, str. 939). Po predani upravi je bilo tam živeče slovensko prebivalstvo deležno revanšizma koroških deželnih oblasti (Rahten, 2020b).

3 Arhivski viri v Britanskem državnem arhivu (The National Archives) o preučevanju vprašanja razmejitve na Koroškem in koroškega plebiscita po prvi svetovni vojni

Arhivsko gradivo v TNA o preučevanju britanskega pogleda na oblikovanje meje na južnem delu dežele Koroške po prvi svetovni vojni ni zbrano le v enem fondu, ampak je raztreseno po raznih fondih in arhivskih enotah znotraj njih. Identificirali smo 12 fondov, ki so relevantni za preučevanje naslovne tematike; objavljeni so le nekateri posamezni dokumenti v seriji *Documents on British Foreign Policy 1919–1939*. Preden se lotimo njihove obravnave, je potrebno zapisati, da je arhivsko gradivo zelo dobro ohranjeno in sistematično urejeno, največkrat po kronološkem vrstnem redu znotraj posamezne arhivske enote. Večina gradiva je v angleškem jeziku, nekaj pa tudi v francoskem, nemškem in slovenskem.

Po eni strani ima TNA zelo dober spletni katalog in na podlagi iskanja v njem lahko v relativno kratkem času na podlagi ključnih besed identificiramo, kateri fondi in arhivske enote bi bili primerni za naše raziskovanje. Po drugi strani se težave pojavijo zaradi velike količine gradiva, tako da je sistematično pregledovanje zelo zamudno.

Najpomembnejša in najobsežnejša fonda za preučevanje problematike Koroške po prvi svetovni vojni sta *Peace Conference: British Delegation, Correspondence and Papers (FO 608)* – se pravi dokumenti britanske delegacije na mirovni konferenci v Parizu – in *Foreign Office: Political Departments: General Correspondence from 1906–1966 (FO 371)*, torej korespondenca med britanskim zunanjim ministrstvom in

britanskimi diplomatskimi ali drugimi predstavniki, ki so delovali po svetu. Fond FO 608 pride v poštev pri obravnavi dogajanja v letu 1919, natančneje od sredine aprila dalje (pred tem se Britanci o terenskem dogajanju na južnem delu Koroške niso preveč zanimali). V fondu so zbrana poročila o dogajanju s terena, ki so prihajala z več strani (največ poročil sta napisala izkušena oficirja Thomas Andrew Alexander Montgomery Cuninghame, ki je služboval na Dunaju, in Charles Delme Radcliffe, ki se je nahajal v Italiji, kasneje pa tudi v Celovcu). Pri tem ugotavljamo, da so se poročila razlikovala po vsebini, čeprav so poročala o istem dogodku. Kot enega od primerov lahko navedemo, da se je slovenski obnovec agresije na Koroškem konec aprila 1919 zoperstavilo po poročanju Cuninghamea 5000 avstrijskih braniteljev, Radcliffe pa poroča o številki 4000 (TNA FO 608/265/3, 8883: Military Situation in Carinthia, 2. maj 1919; TNA FO 608/265/3, 8885: Military Situation in Carinthia, 2. maj 1919; TNA FO 608/265/3, 8898: Military Situation in Carinthia, 2. maj 1919; TNA FO 608/265/3, 9065: Military Situation in Carinthia, 5. maj 1919; TNA FO 608/265/3, 9900: Military Situation in Carinthia, 2. maj 1919). Razlika se je pojavila zaradi vira informacij, ki sta jih oba poročevalca prejela; Cuninghame je bil o dogajanju na bojišču obveščen od avstrijskih virov, Radcliffe pa italijanskih. Poleg razlik v poročilih se v njih najdejo tudi napake. Kot primer tega predstavlja poročanje Radcliffa, da je jugoslovanska vojska zavzela Celovec že devet dni pred začetkom spopadov konec aprila 1919 (TNA FO 608/265/3, 8878, Capture of Klagenfurt by Jugoslavs, Decypher of telegram from General Delme Radcliffe, Italy, to Mr. Balfour, 1. maj 1919). Kasneje so v britanskem zunanjem ministrstvu pridobili informacijo, da to ne drži (Bajc, 2011, str. 135).

Kot že zapisano, lahko na podlagi fonda FO 608 rekonstruiramo britanski pogled na dogajanje na terenu na koroškem delu nedoločene avstrijsko-jugoslovanske meje. Pri tem naletimo na poročila o spopadih med avstrijsko in slovensko/jugoslovansko stranjo; poročila oziroma pritožbe o nasilju obeh strani nad prebivalstvom nasprotne narodnosti (pri tem je potrebno povedati, da je bilo avstrijskih poročilih o nasilju slovenske/jugoslovanske vojske veliko več); nekaj pisem avstrijske in jugoslovanske delegacije, ki sta prisostvovali na pariški mirovni konferenci (avstrijska od maja dalje); nekaj poročil o implementaciji odločitev pariške mirovne konference na terenu (avstrijska stran je bila po poročanju Britancev pri tem dovetnejša od jugoslovanske, ki se je bolj pritoževala in povzročala več težav). V okviru širše in kompleksnejše slike dojemanja odločitev velesil v Parizu o povojni usodi avstrijske države se v fondu FO 608 nahajajo informacije o gospodarskih razmerah v Republiki Nemški Avstriji, viden pa je tudi strah med Britanci (in tudi drugimi zavezniki) pred avstrijsko združitvijo z Weimarsko republiko – anšlusom – in pred širjenjem boljševizma iz Madžarske proti zahodu. V tem oziru je potrebno razumeti, da zavezniki niso želeli preveč oškodovati Avstrije po koncu vojne, saj v tem primeru ne bi mogla samostojno preživeti in bi se posledično lahko približala Weimarski republiko ali pa bi tvegala boljševizacijo. Na koncu velja pri FO 608 izpostaviti še nekaj pisem enega izmed boljših poznavalcev razmer na terenu – in po našem mnenju med najbolj objektivnimi britanskimi oficirji – že omenjenega Temperleya, ki je bil tudi avtor prve uradne zgodovine pariške mirovne konference.

Fond FO 371 je pomemben predvsem za preučevanje dogajanja na Koroškem v letu 1920. Za to tematiko pride v poštev 8 arhivskih enot (v TNA jih imenujejo »files«), ki kronološko obsegajo obdobje od prihoda plebiscitne komisije v Celovec do njenega odhoda 22. novembra. V teh arhivskih enotah predmet preučevanja predstavlja dogajanje v času, ko je pri upravi Celovške kotline sodelovala omenjena komisija. Poleg ukrepov in odločitev, ki jih je sprejela, so zanimivi zlasti Peckovi komentarji in njegovo dopisovanje z britanskim zunanjim ministrstvom. Na podlagi dokumentov je moč ocenjevati dinamiko delovanja članov plebiscitne komisije in odnosov med njimi (npr. nestrinjanja med francoskim in italijanskim članom komisije, kar je oteževalo njeno delo) in težave, s katerimi se je komisija soočala pri svojem delu (npr. delovanje Rudolfa

Maistra v plebiscitni coni, nad katerim niso bili navdušeni niti Peck niti drugi člani komisije zavezniških držav).

Poudariti velja, da tako FO 608 kot FO 371 vsebujeta praviloma tudi komentarje vodilnih uslužbencev britanskega zunanjega ministrstva ali drugih vladnih resorjev (med temi večkrat vojnega ministrstva), ki so večinoma pripisani na roko in se nanašajo na prejete dokumente s terena. Preko njih dobimo še bolj poglobljeno sliko (ne)poznavanja posamičnega problema, povezanega z reševanjem koroškega vprašanja, saj so nemalokrat umeščeni v primerjalno perspektivo drugih odprtih problemov na širših geografskih območjih, s katerimi so se ukvarjale britanske oblasti. Zaradi tega so taki komentarji v določenih primerih zanimivejši od samih dokumentov.

Drugi fondi, ki lahko pridejo v poštev pri preučevanju naslovne tematike, vsebujejo manj dokumentacije, so pa ravno tako pomembni pri pridobitvi celostne slike britanskega pogleda. Fond *Inter Allied Plebiscite Commission (Peck Commission): British Section, Minutes and Correspondence (FO 895)* obsega zapisnike vseh sestankov plebiscitne komisije, ki so se vršili v Celovcu in tako dopolnjujejo vsebino fonda FO 371. Razglasi, ki so bili izobešeni v plebiscitni coni in so bili posledica ukrepov komisije, so zbrani v fondu *Documents and objects extracted from various record series (EXT)*. Razglasi so dvojezični in so napisani v slovenskem in nemškem jeziku. V sklopu delovanja plebiscitne komisije velja omeniti fond *Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office: Protocols of Treaties (FO 93)*, v katerem pa je za potrebe raziskovanja dogajanja pred izvedbo koroških plebiscitov koristna le ena arhivska enota, in sicer FO 93/11/81, *Protocols. Boundaries of Plebiscite Zones*. V njej je predstavljeno delo Medzavezniškega komiteja za določitev točnega obsega območja, kjer bi se izvedel plebiscit, ter demarkacijsko črto med plebiscitnima conama A in B.³ Senžermenska pogodba namreč ni povsem definirala mej con, temveč je predpostavljala, da bodo te v nekaterih primerih določene na terenu. Pri obravnavi dogajanja na spornem ozemlju Koroške v letu 1920 je potrebno omeniti še fond *Ambassadors to the Peace Conference, Paris: Minutes of Proceedings (FO 893)*. V njem so za naslovno tematiko pomembne seje Konference ambasadorjev, ki je takrat delovala v Parizu. Iz zapisnikov sej dobimo nekaj informacij za čas pred prihodom plebiscitne komisije v Celovec – gradivo TNA namreč ponuja zelo malo virov, ki bi obravnavali razmere v plebiscitni coni na Koroškem od začetka leta 1920 do prihoda že omenjene komisije. Na tem mestu velja omeniti še fond *Foreign Office: Confidential Print Western Europe (FO 425)*, in sicer le arhivsko enoto FO 425/456, *Austria. Annual Report 1920*. V njej najdemo poročilo britanskega ambasadorja na Dunaju za leto 1920, v katerem je strnjeno predstavil razmere v Avstriji, med drugim pa se je zelo na kratko dotaknil območja Koroške.

Kot že nakazano, se je britanska diplomacija glede na arhivsko gradivo TNA za razmejitev in problematiko južnega dela Koroške precej intenzivnejše zanimala od sredine aprila 1919 dalje s precejšnjo »luknjo« v prvi polovici leta 1920. Za čas od konca prve svetovne vojne do sredine 1919 je dokumentov o naslovni tematiki zelo malo, a nekaj jih je v TNA vseeno moč najti. Skope informacije o britanskem dojemanju koroške problematike konec leta 1918 prinaša nekaj dokumentov v enem izmed številnih fondov vojnega ministrstva, *War Office: Directorate of Military Operations and Military Intelligence, and predecessors: Correspondence and Papers (WO 106)*. V njem najdemo poročilo že omenjenega Temperleya, ki je skupaj s francoskim kolegom med 20. in 28. novembrom 1918 potoval po Državi SHS. V poročilu je predstavil pogled slovenske politike in njene cilje v zvezi z južnim delom Koroške ter svoje lastne misli o njihovi upravičenosti, pri tem pa je predstavil še svoj predlog meje. V fondu WO 106 najdemo

³ Medzavezniški komite za določitev meje se je prvič sestel 29. julija 1920, svoje delo pa je glede na podpisane dokumente zaključil do 15. septembra istega leta.

še dva dokumenta o predlogu meje med Kraljevino SHS in Republiko Nemško Avstrijo, ki sta datirana konec novembra oziroma začetku decembra 1918. Predlog razmejitve obravnavata z vidika transportnih povezav na območju Italije, Avstrije in »Jugoslavije«. V eni od arhivskih enot tega fonda pa najdemo zamisel iz avgusta 1919 o ustanovitvi posebne britanske misije, ki bi odšla v Celovško kotlino in od tam Londonu poročala o dogajanju v njej.

Za obravnavo dogajanja v letu 1919 je potrebno omeniti poleg naštetih še dva fonda. Prvi je *Records of the Cabinet Office, Supreme War Council: British Secretariat: Papers and Minutes (CAB 25)*, pri čemer arhivska enota CAB 25/116, *Carinthia: proposed neutral zone between the Austrians and the Jugoslavs* vsebuje nekaj dokumentov, kako so na pariški mirovni konferenci gledali na možnost ustanovitve nevtralne cone med Kraljevino SHS in Republiko Nemško Avstrijo, ki bi potekala od njune meje z Italijo na zahodu, na vzhodu pa bi obsegala tudi Maribor. V nevtralno cono bi prišli zavezniški vojaki. Predlog, ki nikoli ni zaživel, je komentiran tudi z britanskega zornega kota. Arhivska enota je digitizirana in prosto dostopna na spletni strani TNA. V fondu *Admiralty: Record Office: Cases (ADM 116)* prideta v poštev za raziskovanje naslovne tematike dve arhivski enoti (ADM 116/3232 in ADM 116/3239). Ti hranita že omenjeno poročilo Komisije za študij teritorialnih vprašanj z dne 6. aprila 1919, nekaj avstrijskih pritožb nad slovenskim in jugoslovanskim (nasilnim) ravnanjem v Celovski kotlini maja in nato, po zasedbi območja, nad ravnanjem jugoslovanske vojske v začetku junija 1919, kakor tudi nekaj predlogov jugoslovanske delegacije, ki je delovala v Parizu, o izvedbi plebiscita (predlogi so bili napisani potem, ko so na konferenci že sprejeli odločitev o izvedbi ljudskega glasovanja).

Še pred koncem prve svetovne vojne in torej začetkom koroškega problema so v zgodovinskem odseku ministrstva za zunanje zadeve od leta 1916 začeli sestavljati serijo priročnikov (*Handbooks*) o potencialnih povojnih problemih, ki so nato britanski delegaciji na pariški mirovni konferenci služili kot dobra podlaga v pogovorih in pogajanjih na njej. Vseh priročnikov je bilo 193, štirje pa so se navezovali na slovensko ozemlje (Bajc, 2013; Bajc, 2018). V dveh izmed njih (*Slovenci* ter *Kranjska, Koroška in Štajerska*) najdemo nekaj demografskih, geografskih, zgodovinskih in gospodarskih podatkov o Koroški, ki ponazarjajo, v kolikšni meri so Britanci dejansko poznali razmere na terenu. Ti priročniki so hranjeni v fondu *Foreign Office: Peace Conference of 1919 to 1920: Handbooks (FO 373)*, so pa tudi prevedeni v slovenščino in skupaj z angleškimi prepisi objavljeni v knjižni obliki (Petrič et al. 2007). V okviru FO 373 velja omeniti še priročnik z naslovom »Plebiscites«, ki je predstavil razvoj ideje plebiscita in njihove primere iz zgodovine, ni pa vseboval predvidevanj, kje bi bila tovrstna glasovanja lahko izvedena po koncu prve svetovne vojne.

4 Sklepne misli

Večina gradiva, ki ga najdemo v TNA o reševanju vprašanja razmejitve med jugoslovansko in avstrijsko državo na južnem delu Koroške, se nanaša na diplomatske aktivnosti, vojaške boje v letu 1919 in na samo izvedbo plebiscita leto kasneje. Za kompleksno preučitev zgoraj navedenega vprašanja je potrebno pregledati precej fondov, ki so dobro urejeni, prav tako je arhivsko gradivo večinoma zelo dobro ohranjeno. Pogled iz perspektive t. i. »tretje strani« ponuja drugačno, a precej dobrodošlo komponento historične raziskave določene tematike. TNA v Londonu zaradi dostopnosti arhivskega gradiva in relativno malo omejitev pri delu v njem ponuja zelo dober primer tovrstne prakse. Na zamudno raziskovanje vpliva dejstvo, da je zaradi velike količine gradiva za sistematični pregled potrebno veliko časa.

5 Viri in literatura

Admiralty: Record Office: Cases (ADM 116), The National Archives.

Ambassadors to the Peace Conference, Paris: Minutes of Proceedings (FO 893), The National Archives.

Bajc, G. (2011). *Diplomacija Velike Britanije in Slovenci v času nastajanja Jugoslovanske države*. V: A. Rahten, in J. Šumrada (ur.), *Velikih pet in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev/Les cinq grands et la création du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes* (str. 99–156). Loka pri Mengšu: Center za evropsko prihodnost, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Bajc, G. (2013). Posredniška vloga britanske diplomacije pri definiranju jugoslovansko-italijanske meje po prvi svetovni vojni. *Acta Histriae*, 21 (3), str. 293–312. Koper: Zgodovinsko društvo za Južno Primorsko.

Bajc, G. (2018). I desiderata e le realtà dei problemi futuri. Il dietro le quinte dei progetti britannici per risolvere la questione giuliano-fiumano-dalmata durante la Grande guerra. *Itinerari di ricerca storica*, 32 (2), str. 73–93. Lecce: Università del Salento.

Bajc, G. in Osojnik, J. (2019). Odnos Velike Britanije do Avstro-Ogrske leta 1918 in dogajanja na Koroškem po koncu prve svetovne vojne. *Studia Historica Slovenica*, 19 (2), str. 467–491. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.

Bajc, G., Matjašič Friš, M., Osojnik, J. in Friš, D. (2020). L'intervento italiano in Carinzia dopo la Prima guerra mondiale e i britannici. *Acta Histriae*, 28 (4), str. 711–754. Koper: Zgodovinsko društvo za Južno Primorsko; Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja.

Barker, T. M. (1984). *The Slovene Minority of Carinthia*. New York: Columbia University Press.

Woodward, E. L. in Butler, R. (ur.) (razne letnice izdaje). *Documents on British Foreign Policy 1919–1939*. First Series. London: Her Majesty's Stationery Office (razne letnice izdaje) (DBFP).

Documents and objects extracted from various record series (EXT), The National Archives.

Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office: Protocols of Treaties (FO 93), The National Archives.

Foreign Office: Confidential Print Western Europe (FO 425), The National Archives.

Foreign Office: Peace Conference of 1919 to 1920: Handbooks (FO 373), The National Archives.

Foreign Office: Political Departments: General Correspondence from 1906–1966 (FO 371), The National Archives.

Fräss Ehrfeld, C. (1970). *Italien und die Frage Kärnten 1919 bis 1920*. V: J. Höck (ur.), *Südkärnten: Beiträge zur Geschichte, Kultur und Landschaft* (str. 67–82). Klagenfurt: Verlag des Landesmuseums für Kärnten.

Fräss Ehrfeld, C. (1975). Die Berichte der Miles-Mission bezüglich der endgültigen Grenze in Kärnten. *Carinthia I: Mittheilungen des Geschichtsvereines für Kärnten*, 165 (1), str. 255–266. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten.

Friš, D., Osojnik, J. in Bajc, G. (2018). Koroška v odločilnem letu 1920: delovanje plebiscitne komisije. *Acta Histriae*, 26 (3), str. 923–944. Koper: Zgodovinsko društvo za Južno Primorsko; Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja.

Friš, D., Jenuš, G. in Šela, A. (2020). Maribor med prevratom in senžermensko pogodbo: »Zasijalo nam je sonce svobode: Maribor je jugoslovanski!«. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 60 (3), str. 110–148. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

- Grafenauer, B. (1970).** *Slovenska Koroška v diplomatski igri leta 1919*. V: J. Pleterski, L. Ude in T. Zorn (ur.), *Koroški plebiscit: razprave in članki* (str. 295–378). Ljubljana: Slovenska matica.
- Griesser-Pečar, T. (2020).** Prvo povojno leto v Evropi in svetu. *Studia Historica Slovenica*, 20 (2), str. 335–358. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.
- Inter Allied Plebiscite Commission (Peck Commission): British Section, Minutes and Correspondence (FO 895), The National Archives.
- Lederer, I. (1963).** *Yugoslavia at the Paris Peace Conference: A Study in Frontiermaking*. New Haven in London: Yale University Press.
- MacMillan, M. (2003).** *Paris 1919: Six Months that Changed the World*. New York: Random House Trade Paperback.
- Mitrović, A. (1969).** *Jugoslavija na konferenciji mira 1919–1920*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije.
- Osojnik, J, Bajc, G. in Matjašič Friš, M. (2020).** Koroška leta 1919 in ozadje sprejetja odločitve o plebiscitu – britanski pogled in reakcije v slovenskem tisku. *Studia Historica Slovenica*, 20 (2), str. 525–563. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.
- Osojnik, J. in Maver, A. (2021).** Plebiscites in Europe after the First World War. *Studia Historica Slovenica*, 21 (2), str. 531–570. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.
- Pavlović, V. G. (2015).** *De la Serbie vers la Yugoslavie. La France et la naissance de la Yugoslavie 1878–1918*. Belgrade: Institut des études balkaniques, Académie serbe des sciences et des arts.
- Peace Conference: British Delegation, Correspondence and Papers (FO 608), The National Archives.
- Perovšek, J. (2019).** Nastanek Države Slovencev, Hrvatov in Srbov 29. oktobra 1918 in njen narodnozgodovinski pomen. *Studia Historica Slovenica*, 19 (2), str. 369–398. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.
- Petrič, E. et al. (2007).** *Slovenci v očeh imperija: Priročniki britanskih diplomatov na pariški mirovni konferenci leta 1919*. Mengeš: Ustanova Center za evropsko prihodnost.
- Priestly, T. (2005).** Povezave med poročili Milesove komisije in odločitvijo mirovne konference v Parizu za plebiscit na Koroškem leta 1919: kakšen dokaz so poročila sama? *Prispevki za novejšo zgodovino*, 45 (1), str. 1–21. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Rahten, A. (2019).** »Šampanjec v Gradcu in nemške demivierges« – ocena delovanja podpolkovnika Shermana Milesa na Štajerskem leta 1919. *Studia Historica Slovenica*, 19 (3), str. 781–813. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.
- Rahten, A. (2020a).** *Po razpadu skupne države. Slovensko-avstrijska razhajanja od mariborskega prevrata do koroškega plebiscita*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba; Celovec: Mohorjeva družba; Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- Rahten, A. (2020b).** Koroška po plebiscitu. Revanšizem, revizionizem in pregoni v poblebiscitnih mesecih. *Studia Historica Slovenica*, 20 (2), str. 565–595. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.
- Records of the Cabinet Office, Supreme War Council: British Secretariat: Papers and Minutes (CAB 25).
- Repe, B. (2019).** Evropa in svet ob koncu Velike vojne. *Studia Historica Slovenica*, 19 (2), str. 493–517. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.
- Sharp, A. (2008).** *The Versailles Settlement: Peacemaking after the First World War, 1919–1923*. Basingstoke in New York: Palgrave Macmillan.

- Smith, L. V. (2018).** *Sovereignty at the Paris Peace Conference of 1919*. New York: Oxford University Press.
- Tasić, D. (2009).** Army of the Kingdom of Serbians, Croats and Slovenes and the Seizing of New Borders 1919-1920: the Example of Old and Southern Serbia. *Studia Historica Slovenica*, 9 (1), str. 67–80. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.
- Tomšič, I. (1970).** *Problemi sodobnega meddržavnega plebiscita in koroški plebiscit leta 1920*. J. Pleterski, L. Ude in T. Zorn (ur.), *Koroški plebiscit: razprave in članki* (str. 379–435). Ljubljana: Slovenska matica.
- Ude, L. (1970).** *Vojaški boji na Koroškem v letu na Koroškem v letu 1918/1919*. V: J. Pleterski, L. Ude in T. Zorn (ur.), *Koroški plebiscit: razprave in članki* (str. 132–214). Ljubljana: Slovenska matica.
- Wambaugh, S. (1933).** *Plebiscites since the world war: with a collection of official documents, Vol. 1*. Washington: Carnegie endowment for international peace.
- War Office: Directorate of Military Operations and Military Intelligence, and predecessors: Correspondence and Papers (WO 106), The National Archives.

SUMMARY

ARCHIVAL RECORDS AT THE NATIONAL ARCHIVES, LONDON, FOR THE STUDY OF THE CARINTHIAN QUESTION AFTER THE FIRST WORLD WAR

Gorazd BAJC, Ph. D., Associated Professor

Faculty of Arts, University of Maribor, Slovenia

gorazd.bajc@um.si

Janez OSOJNIK, M. A., assistant

Faculty of Arts, University of Maribor, Slovenia

janez.osojnik1@um.si

The article analyses archival records held by *The National Archives* (TNA) in London on the study of events in the southern part of Carinthia after the First World War, from the end of the war until the Carinthian plebiscite on October 10, 1920. After the end of the First World War, the territory became the subject of interest of the Yugoslav and Austrian states, which were created on the ruins of the former Austro-Hungarian Empire. From the end of 1918 until June 1919, military battles were fought intermittently over the area, but they did not lead to a definitive solution to the problem. This was achieved by diplomatic actions at the Paris Peace Conference. At that conference, the world superpowers of the time decided to hold a plebiscite in the Klagenfurt Basin, where the population would decide which country they wanted to live in in the future. The plebiscite was organised by the Inter-Allied Plebiscite Commission, which was present in the plebiscite area for four months and had a significant influence on the events in the plebiscite area. The result was in favour of the Republic of Austria.

Archival records held by the TNA on the study of the British view of the formation of the border in the southern part of Carinthia after the First World War are located in several fonds and archival units within them. We have identified 12 fonds that are relevant to the study of the topic of the title. Archival records are

very well preserved and systematically organised, mostly in chronological order within each archival unit. Most records are in English, but some are also in French, German and Slovenian. TNA has a very good online catalogue. By searching it, we can identify, using keywords, which fonds and archival units would be suitable for our research in a relatively short time. The most important fonds for the research of problems in Carinthia after the First World War are the fonds Peace Conference: British Delegation, Correspondence and Papers (FO 608) and the fonds Foreign Office: Political Departments: General Correspondence from 1906–1966 (FO 371). Most archival records refer to diplomatic activities, the fighting in 1919 and the work of the plebiscite commission and the holding of the plebiscite a year later.